

“Social regime”, “legal regime”, “juridical regime”: interdependence of legal categories

«Соціальний режим», «правовий режим», «юридичний режим»:
взаємозумовленість правових категорій

Lyudmila Vakaryuk

Key words:

category of legal science, regime, social regime, legal regime, juridical regime, interaction and correlation of legal categories.

Ключові слова:

категорія правової науки, режим, соціальний режим, правовий режим, юридичний режим, взаємодія та співвідношення правових категорій.

Постановка проблеми. Категорія «правовий режим» увійшла до наукового обігу не так давно. Серед українських науковців, незважаючи на значну кількість галузевих публікацій, присвячених цій проблемі, немає єдності щодо його розуміння, спектр думок у підходах до трактування правового режиму у вітчизняному правознавстві то звужується, то, навпаки, розширюється. І хоча правовий режим давно функціонує в багатьох державах, дискусія про його природу, сутність, зміст є дуже далекою від завершення. Не менш важливою залишається проблема визначення взаємозв'язку цієї категорії з іншими правовими явищами, зокрема її логічні та функціональні зв'язки, ступінь спорідненості й взаємовпливу з категоріями «соціальний» і «юридичний режим».

Стан дослідження проблеми. Проблемам співвідношення та функціонального поєднання таких явищ правової дійсності, як соціальний режим і правовий режим, приділяли увагу як відомі вчені-теоретики, так і представники галузевих наук. Дослідженнями в цій сфері займалися, зокрема, С.С. Алексєєв, М.І. Байтін, Д.М. Бахрах, В.В. Белєвцева, В.М. Горшеньов, В.Б. Ісаков, А.М. Колодій, О.В. Малько, М.І. Матузов, В.Я. Настюк, С.П. Погребняк, П.М. Рабінович, О.С. Родіонов, І.С. Самощенко, І.О. Соколова, Ю.О. Тихомиров, Є.О. Харитонов, Е.Ф. Шамсумова та інші вчені.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз наукової доктрини в частині етимологічного визначення й сутнісного розуміння категорій «соціальний режим», «правовий режим» і «юридичний режим», з урахуванням фундаментальних знань про відповідні феномени правової дійсності визначення характеру їх логічного співвідношення та взаємозумовленості.

Виклад основного матеріалу. Вивчення й аналіз будь-якого явища правової дійсності та категорії наукової доктрини варто розпочинати з етимологічного визначення поняття. Якщо проаналізувати законодавство, то можна побачити, що категорія «правовий режим» застосовується в більшості нормативно-правових актів, що належать до різних галузей права, які мають як публічно-правовий, так і приватноправовий характер. Тому правовий режим як такий є об'єктом як публічно-правових, так і приватноправових відносин. Саме за допомогою правового режиму визначається правове становище об'єктів права, забезпечується єдність і диференціація правових засобів залежно від характеру відносин, що піддаються регламентації, мети, завдань, які стоять перед суб'єктами правозастосування, особливості правового статусу суб'єктів, окреслюється політичне становище держави тощо. Пояснюється це тією причиною, що саме за допомогою правового режиму забезпечується бажаний соціальний результат із найменшими витратами сил, коштів і часу¹.

Як відомо, в юридичній науці немає сталого визначення правового (юридичного) режиму, те саме стосується і його змістового складника. З огляду на ту обставину, що термін «режим» уживається в різних галузях права, він несе в собі різне сутнісне навантаження, а тому трактується неоднозначно в юридичній літературі. Це залежить від різного роду факторів, а саме: що береться за об'єкт дослідження; що вкладає

¹ Рушайло В.Б. Специальные административно-правовые режимы в сфере обеспечения общественной безопасности : [монография] / В.Б. Рушайло. – М. : Компания Спутник+, 2003. – С. 4.

автор у вказане поняття, тобто яку тематику проблеми зачіпає автор; сфери приватного чи публічного більше стосується вказана проблема; відстоює дослідник позиції природного права чи позиції позитивізму, які розрізняють або ототожнюють право й закон і, отже, впливають насамперед на поняття і змістове наповнення такої дефініції, як правовий режим. Саме від зазначених факторів і буде залежати різна інтерпретація вказаного терміна, визначення місця та значення правового (юридичного) режиму у правовому регулюванні суспільних відносин, його співвідношення з такими правовими явищами, як механізм, метод правового регулювання, правовий порядок тощо.

Зазвичай під час вивчення й дослідження такої категорії, як правовий режим, це поняття прив'язували до об'єкта режимного регулювання. Але необхідно вказати, що, як кожній галузі властивий предмет, метод правового регулювання, так і, відповідно, властивий, власне, «свій», «галузевий правовий режим». Адже «режим об'єкта» – лише скорочене словесне позначення порядку регулювання, вираженого в характері й обсязі прав щодо об'єкта². При цьому необхідно вказати на ту обставину, що сам термін «режим» є багатозначним за своїм змістом і сутністю, а тому вживається в різних його виявах і контекстах. Особливо це стосується галузевого правового режиму, адже «положення про те, що кожній галузі права відповідає особливий правовий режим, є дуже суттєвим як у науковому, так й у практичному сенсі³». Свого часу як підтвердження вищесказаного С.С. Алексєєв писав, що наукові дослідження, які мали на меті з'ясувати специфіку юридичного регулювання певної ділянки діяльності, особливо коли ця діяльність має відповідний об'єкт, проводилися під кутом зору правового режиму цього об'єкта, виду діяльності. Коли ж під час вивчення системи права з'ясувалося, що для кожної галузі характерний свій специфічний режим регулювання й у ньому концентрується юридична своєрідність галузі, то стало очевидним, що це поняття виражає визначальні сторони правової дійсності⁴. Іншими словами, необхідно зауважити, що поняття «правовий режим» є характерним для кожної галузі права з урахуванням своєї специфіки, незалежно від того, який об'єкт буде піддаватися відповідному дослідженню. Це лише характеризує той факт, що саме поняття «правове регулювання» є об'ємним і багатограним, воно не зводиться лише до правових норм. Правовий режим є тим явищем, яке наповнює змістовно правове регулювання не в статичному стані, а в його динаміці, функціонуванні й так є одним із його елементів, стороною, причому якісною стороною правового регулювання.

При цьому «не можна забувати найважливіших вимог, що висуваються до наукової термінології, – її однозначності, суворості визначеності, ясності, стійкості, сумісності з усім комплексом уживаних у науці термінів. Збагачення понятійного апарату науки повинно відбуватися не за рахунок втрати точності термінів, так як утрачається координованість наукових понять⁵». Тому логічно буде звернутися до етимології терміна «режим».

Так, категорія «режим» в енциклопедичних словниках етимологічно розкривається через французьке «regime» й латинське «regimen» – управління: державний лад, метод управління; точно встановлений розпорядок життя, роботи, відпочинку, сну; сукупність правил, заходів, норм для досягнення тієї чи іншої мети⁶; установлений національним законодавством і нормами міжнародного права порядок у суспільних відносинах⁷. У зв'язку з цим у галузевій юридичній літературі підкреслюється, що за першочерговим змістом слово «режим» пов'язане з управлінням, регулюванням, а також підкреслюється цілеспрямований характер режимів⁸. В інших випадках «режим» інтерпретують як «розпорядок справ, дій», як «умови діяльності, роботи, існування чого-небудь»⁹.

Необхідно відзначити, що сам термін «режим» не має на увазі ніякого конкретного предмета, осіб розташованого у правовому просторі. Він використовується для характеристики внутрішньої щодо нього

² Алексєєв С.С. Право: азбука – теорія – філософія. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексєєв. – М.: Статут, 1999. – С. 374.

³ Настюк В.Я. Адміністративно-правові режими в Україні: [монографія] / В.Я. Настюк, В.В. Белєвцева. – Х.: Право, 2009. – С. 17.

⁴ Алексєєв С.С. Право: азбука – теорія – філософія. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексєєв. – М.: Статут, 1999. – С. 373.

⁵ Алексєєв С.С. Общая теория права: в 2 т. / С.С. Алексєєв. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 1981. – 360 с. – С. 35–36.

⁶ Советский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 1124.

⁷ Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998–2004. – Т. 5. – 2003. – 736 с.

⁸ Адміністративне право України: [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 268–272; Настюк В.Я. Адміністративно-правові режими в Україні: [монографія] / В.Я. Настюк, В.В. Белєвцева. – Х.: Право, 2009. – С. 7–41.

⁹ Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; РАН. Ин-т рус. яз.; Российский фонд культуры. – М.: Азъ, 1992. – 1274 с.

дійсності. Предметним значенням поняття «режим» є оцінна функція. Режим – це не сам порядок щодо реалізації правових приписів, а важлива характеристика, якісна ознака такого порядку, діяльності, що підкреслює ефективність правового регулювання суспільних відносин, з метою виконання завдань і функцій, які стоять перед тим чи іншим органом, посадовою особою.

Під час дослідження міграційного режиму в Україні М.А. Баламуш зауважує, що адміністративне законодавство широко використовувало й використовує режим і правовий режим, не маючи достатнього теоретичного підґрунтя, що спричиняє виникненню неузгоджених і суперечливих визначень у національному законодавстві з певним переліком наведених прикладів¹⁰. Дійсно, відтворюючи відповідні дефініції, законодавець не завжди є послідовним і конкретним у визначенні вказаних понять. На нашу думку, необхідно розрізнати категорії «режим», «юридичний режим», «правовий режим», «соціальний режим». Розглянемо вказані поняття.

Отже, режим як такий виявляється на побутовому рівні, в житті конкретної особи, адже кожній людині властивий свій режим: режим її праці, який вона планує сама, режим відпочинку, режим сну, режим поїдання їжі тощо. Іншими словами, кожному індивіду властивий свій, індивідуальний, спосіб життя, що виявляється у відповідному порядку й у відповідних умовах – у режимі.

Соціальний режим наповнюється іншим змістом, адже кожна особа, яка живе у відповідному соціумі, адаптується до режиму соціального, так би мовити, групового. Здійснюється певна соціальна адаптація, приведення індивідуальної і групової поведінки у відповідність до панівної в суспільстві системи норм, цінностей, менталітету, моралі, релігії, культури. Так, наприклад, у юридичній літературі під соціальним режимом розуміють комплексне системоутворювальне встановлення порядку, що відображає систему чинних у суспільстві відносин, які складаються в процесі взаємодії саморегулятивних і регулятивних підсистем (суспільних і державних), у певний проміжок часу, на певній території, відповідно до певного об'єкта¹¹.

Соціальний режим – це породжена умовами суспільного життя, середовища адаптація людей до конкретних умов життя в суспільстві, встановлення однакових правил, створення однакових умов, вимог, у яких протікають реалізація прав і здійснення обов'язків суб'єктів суспільних відносин конкретно до визначеного об'єкта, з метою забезпечення соціального компромісу. Соціальний режим як сторона соціального регулювання відображає рівень організації суспільного життя, його ритм, динаміку, планомірний чи, навпаки, стихійний характер, злагодженість різних явищ і процесів суспільного буття й життя.

Особливість правового режиму як різновиду соціального режиму полягає в тому, що він оснований на праві – створюється, закріплюється, регулюється правовими нормами¹². Сама назва «правовий режим» говорить про те, що це поняття пов'язується з правом, його сутністю, а отже, взаємозумовлене правом, його як внутрішньою, так і зовнішньою формами існування. Щодо права правовий режим, з одного боку, є зовнішнім оформленням права, а з іншого – є його змістовою характеристикою, причому якісною характеристикою.

Правовий режим – різновид соціального режиму, який пов'язаний із сутністю природного права, «яке за змістом включає в себе загальносоціальні, позадержавні можливості (свободи), обов'язки, принципи, норми»¹³. Оскільки право є загальносоціальним явищем¹⁴, то й правовий режим наповнюється відповідною змістовою характеристикою: в його зміст включаються норми права, принципи права, які наповнюють інститути, галузі права, тобто символізують дух правового режиму.

Як зауважують М.І. Матузов та А.В. Малько, «правовий режим – різновид соціального режиму. Головна його особливість полягає в тому, що він, за визначенням, створюється, закріплюється, регулюється правом, оснований на праві. Поза правової сфери він немислимий: там діють інші режими, які не опосередковувані юридичними нормами»¹⁵.

¹⁰ Баламуш М.А. Міграційний режим в Україні (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.А. Баламуш. – Одеса, 2017. – С. 21.

¹¹ Томаш Л.В. Правовий режим: поняття та ознаки / Л.В. Томаш // Наук. вісник Чернів. університету. Серія «Правознавство». – Чернівці, 2005. – Вип. 282. – С. 20–26. – С. 21.

¹² Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І.О. Соколова. – Х., 2011. – С. 74.

¹³ Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контурі ідеалу) / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 3. – С. 20.

¹⁴ Петришин О. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми / О. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4 (51). – С. 3–18.

¹⁵ Матузов Н.И. Правовые режимы: Вопросы теории и практики / Н.И. Матузов, А.В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 16.

Підтримуємо позицію вчених, що правовий режим є різновидом соціального режиму, адже «право, повторимось, є загальносоціальним явищем»¹⁶, але постає питання: які режими діють поза правовою сферою, які не опосередковані саме юридичними нормами? Така трактовка питання наштовхує на думку, що вчені ототожнюють право й закон, а відповідно, і правовий режим із юридичним (державним) режимом.

Так, С.С. Алексєєв юридичний режим характеризував як особливу, цілісну систему регулятивного впливу, яка характеризується специфічними прийомами правового регулювання – особливим порядком виникнення й формування прав та обов’язків, їх здійснення, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, що поширюються на цю сукупність норм¹⁷. Ототожнення права й закону та, відповідно, правового і юридичного (державного) режиму суттєво змінює картину як про правове регулювання суспільних відносин загалом, так і місце в такому регулюванні правового (юридичного) режиму. Звісно, на юридичний (державний) режим значною мірою впливають, крім економічних, соціальних, культурних факторів, різного роду політичні процеси, в основі яких лежить відповідна ідеологія. Звісно, що таке явище як ідеологія є об’єктивним процесом, і вона виявляється в нормотворчості, правозастосовному процесі. У пострадянський період про це не прийнято було говорити, тим більше що ідеологія практично не відокремлювалася ні від партійності, ні від держави, ні від її політики. Тому режим, що тісно переплітався з ідеологією та політикою держави, дістав назву політичного режиму. Політичний режим згодом став ототожнюватися з державним режимом. Але, так чи інакше встановлений на основі закону, юридичний режим стає одним із вимірів поведінки в соціумі. Виходячи із цього, саме держава, а не суспільство задає певну систему координат як самого розвитку, так і відповідного функціонування соціальної дійсності. Тому саме держава за допомогою юридичного (державного) режиму здійснює, власне, свої контрольні й наглядові функції над суб’єктами суспільних відносин зокрема та суспільством загалом, регламентуючи, отже, всі сторони його функціонування. З указаного випливає, що такий юридичний режим із позицій суспільства створює умови для малоефективної правової системи через ту просту причину, що право перестає відображати інтереси суспільства. Саме в цих умовах юридичний режим протиставляє себе правовому режиму під час здійснення правового регулювання суспільних відносин, у зв’язку з чим не є закономірним продовженням останнього. А це, у свою чергу, призводить до заперечення однієї з ознак нормативного регулювання – системності, що зумовлює протиріччя, заострення взаємовідносин між владою й суспільством. Як наслідок, результатом такого регулювання може стати не правова політика держави, а політика геноциду проти суспільства, власного народу, що супроводжуватиметься економічними та соціальними кризами, громадянськими війнами, що може призвести до загибелі як самого суспільства, так і держави, бо держава, як відомо, сама створена тим же суспільством. У зв’язку з цим необхідне переосмислення як політики держави, так і державних програм стратегічного розвитку, в основі яких повинен функціонувати правовий режим, що відображає одну загальну мету – поєднання інтересів конкретної людини, суспільства й держави.

Будь-яка правова система та її складові елементи не можуть функціонувати й удосконалюватися без правового (юридичного) режиму лише через ту просту причину, що останній створює об’єктивні умови, порядок для такого функціонування, діяльності. Правовий (юридичний) режим є своєрідним явищем, що виявляється в способах, засобах впливу на поведінку суб’єктів суспільних відносин, їхніх правах та обов’язках, створює «режимні умови» для функціонування й вияву єдності й диференціації правового регулювання суспільних відносин.

Висновки. Отже, з одного боку, закріплення та реалізація саме правового режиму є показником цивілізованого, громадянського суспільства, панування принципу верховенства права в державі. З іншого боку, необхідно розрізняти юридичний (державний) режим, який є виявом діяльності державних органів влади й управління. При цьому необхідно вказати на ту обставину, що юридичний (державний) режим, який, як ми вже зазначали, виявляється в діяльності органів державної влади й управління, є закономірним та об’єктивним продовженням реалізації правового режиму. Адже і правовий, і юридичний режим лежать в одній площині, створюють і сприяють становленню й забезпеченню цілісної системи регулятивного впливу, порядку, які під дією відповідних способів (засобів) правового регулювання функціонують для досягнення однієї спільної мети – забезпечення ефективної реалізації індивідами своїх потреб, суб’єктивних прав та інтересів і виконання обов’язків.

¹⁶ Петришин О. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми / О. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4 (51). – С. 3–18.

¹⁷ Алексєєв С.С. Теория права / С.С. Алексєєв. – М., 1993. – С. 105.

Анотація

У статті проаналізовано основні етимологічні визначення понять «соціальний режим», «правовий режим» і «юридичний режим». З'ясовано, що ці поняття в системі категоріального апарату права взаємопов'язані та впливають одне на одного. Визначено, що правовий режим є різновидом соціального режиму, який пов'язаний із сутністю природного права. У свою чергу, правовий режим як родове поняття і юридичний (державний) режим як вид не взаємовиключають один одного, а діють в одному напрямі з метою забезпечення ефективної реалізації прав і виконання обов'язків суб'єктами суспільних відносин.

Summary

The article analyzes the basic etymological definitions of the notions of "social regime", "legal regime" and "juridical regime". It is revealed that these concepts in the system of categorical apparatus of law are interrelated and affect each other. It is determined that the legal regime is a kind of social regime, which is connected with the essence of natural law. In turn, the legal regime, as a generic concept, and the juridical regime as a form, do not mutually exclude each other, but act in the same direction in order to ensure the effective realization of rights and fulfillment of obligations by subjects of social relations.

Використана література:

1. Адміністративне право України : [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гарашук, О.В. Дьяченко та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 1981. – 360 с.
3. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М., 1993. – 222 с.
4. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
5. Баламуш М.А. Міграційний режим в Україні (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / М.А. Баламуш. – Одеса, 2017. – 206 с.
6. Матузов Н.И. Правовые режимы: Вопросы теории и практики / Н.И. Матузов, А.В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 16–29.
7. Настюк В.Я. Адміністративно-правові режими в Україні : [монографія] / В.Я. Настюк, В.В. Бєлевцева. – Х. : Право, 2009. – 128 с.
8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; РАН. Ин-т рус. яз. ; Российский фонд культуры. – М. : Азъ, 1992. – 1274 с.
9. Петришин О. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми / О. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4 (51). – С. 3–18.
10. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу) / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 3. – С. 19–23.
11. Рушайло В.Б. Специальные административно-правовые режимы в сфере обеспечения общественной безопасности : [монография] / В.Б. Рушайло. – М. : Компания Спутник+, 2003. – 153 с.
12. Советский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 1631 с.
13. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І.О. Соколова. – Х., 2011. – 180 с.
14. Томаш Л.В. Правовий режим: поняття та ознаки / Л.В. Томаш // Наук. вісник Чернів. університету. Серія «Правознавство». – Чернівці, 2005. – Вип. 282. – С. 20–26.
15. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1998–2004. – Т. 5. – 2003. – 736 с.

Lyudmila Vakaryuk,
Ph.D., Associate Professor,
Department of Public Law, Faculty of Law
"Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University"